

Spunar, Pavel

Pastor bonus? : k vojtěšskému miléniu

Religio. 1997, vol. 5, iss. 2, pp. [99]-105

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124802>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Pastor bonus?

K vojtěšskému miléniu

Pavel Spunar

Vojtěšské milénium otevřelo prostor pro řadu úvah o světcově významu pro českou kulturu, evropské dějiny i dějiny křesťanství. Každá doba hledá „svůj“ obraz Slavníkovce Vojtěcha, snaží se jej spojit s potřebami epochy a chvíle. Letošní jubilejní příspěvky zvýrazňovaly Vojtěchovo evropanství¹ a kulturní význam. Zaujala i misijní horlivost ověčená vytouženou mučednickou smrtí.²

V religionistické perspektivě může při pohledu zpět zaujmout a) obecný problém „zrodu“ světce, b) posouzení váhy biskupské (pastýřské) odpovědnosti a c) určení „formy“ misie.

a) Světec se rodí jako literární hrdina hodný následování. Reprezentuje určité křesťanské hodnoty a jeho postoje jsou vnímány jako stálá výzva a vzor služby Bohu. Nepochybně u řady jmen nejde jen o literární fikci, neboť řadu světeckých postav předznačovali živí lidé. Vstupují však do hagiografických textů pozměnění, dofabulování literáty, kteří svému hrdinovi připravovali „druhý“ život, založený na recepci jejich příběhů otvírajících prostor kultu. Fantazii se nekladly meze zvláště v líčení posmrtných zážraků (de miraculis).³

Legendy jsou tak prameny zvláštní povahy, které vypovídají více o intencích doby než o historických událostech. Hagiografové dokázali pružně reagovat na aktuální proudy a hnutí v církvi i navazovat na literární tradice. Staré metafory ožívaly, vyzkoušená topoi se plnila novými obsahy.

Nejstarší svatovojtěšské legendy patří typologicky mezi tzv. životy (vita), které dávají přednost událostem ze života před kumulováním zážraků. Obsahují biografická data a jejich relativní spolehlivost zvyšuje prestiž autorů, z nichž dva Vojtěcha osobně znali. Byli to mnich římského aventinského kláštera Jan Canaparius (†1004), jenž se mohl také opřít i o svě-

1 Srov. např. D. Třeštík, „Biskup Vojtěch a vznik střední Evropy“, *Dějiny a současnost* 19, 1997, 3, 5-12. O Třeštkovu studii jsem se opřel zejména v posouzení Vojtěchova církevněpolitického významu.

2 N. Rejchrtová, „Svatý Vojtěch v zrcadle české reformace“, *Teologická reflexe* 1997, 26-30.

3 Srov. např. sborník *Legenda, její funkce a zobrazení* 1, Praha 1992. Nejnověji Z. Uhlíř, *Literární prameny svatováclavského kultu a úcty ve vrcholném a pozdním středověku*, Praha: Národní knihovna ČR 1996.

dectví Vojtěchova nevlastního bratra Radima-Gaudencia a pražského probošta Wilika (tehdy již člena montecassinského kláštera), a sekretář císaře Otty III. Sas Bruno z Querfurtu (†1009), misijní arcibiskup a snad spolužák Vojtěchův v Magdeburku. Obě legendy jsou účelové. Vybírají z Vojtěchova života jen to, co pokládají pro svůj záměr za podstatné, a zamlčují všechno, co by mohlo pověsti mučedníka-věrozvěsta uškodit. Prvou (Canariovu) legendu, známou pod incipitem „Est locus“, ozvlášťuje pohled z římského prostředí, druhou (Brunonovu) poznamenaly drsnější poměry severně Alp.⁴ K Čechám se vážou až anonymní Versus de passione S. Adalberti (začínající „Quatuor immensi“) z poslední čtvrtiny 11. století, které těžily jak z Canariova tak Brunonova textu. Lze tedy konstatovat, že nejstarší vrstva vojtěšských legend odpovídá hagiografické potřebě své doby a prostředí, patří mezi životy (vitae), třebaže najdeme oživení děje zázraky a metaforickými sny; autoři ovšem modelovali „svůj“ obraz světce a převyprávěli děj tak, aby literární postava zatlačila postavu skutečnou. Drama vrcholilo v mučednické smrti, která měla zažehnout jiskru kultu.

b) Problémem sui generis je zdůvodnění Vojtěchových odchodů z Prahy a opuštění biskupského stolce. Jak vysvětlit čin, který se nesrovnával s povinnostmi biskupa?

Poprvé opustil Vojtěch Prahu r. 988. Již tehdy měl v úmyslu rezignovat na svůj úřad a vložit renunciaci do rukou papeže Jana XV. Přes obtížnou cestu dosáhl začátkem r. 989 v Itálii od papeže povolení vstoupit do kláštera. Na uprázdněném stolci v Praze zastupoval Vojtěcha míšeňský biskup Wolkold.

Co bylo příčinou Vojtěchova tak radikálního rozhodnutí? Hagiografové svalují všechnu vinu na poměry v Čechách, kde nároky církve nenalézaly sluchu. Připomínalo se prodávání otroků Židům a jiným nevěřícím, poukázáno se na „neřádná manželství“ i nekázeň kléru; kněží žili v konkubinátech a nedodržovali ani půst. Možná, že se podobnými „argumenty“ snažil ospravedlnit i Vojtěch. V žádném případě však rozhárané vnitřní poměry a nekázeň nemohly být dostatečným důvodem rezignace, protože podobně „zpuště“ se chovali vládcové a poddaní i v jiných christianizovaných zemích, a biskupové neodcházeli. Přísně vzato by takové stížnosti neobstály ani podle církevního práva, neboť biskup má být především pastýřem svého stáda.

Důvody Vojtěchova odchodu z Prahy byly hlubší. V legendách se o nich nepíše, protože by „křivily“ obraz hrdiny, na jehož cestu k mučednické koruně nesměl padnout stín. My dnes právě důvody Vojtěchovy rezignace spatřujeme v boji o moc v době úpadku země. Polská agresivní politika zatížila i vztahy Přemyslovců se Slavníkovci. Polský stát Měška I. se

4 R. Nový, J. Sláma, *Slavníkovci v středověkém písemnictví*, Praha 1987, 150.

postupně zmocnil Malopolska s Krakovem a opanoval i Slezsko. Ztráta východních území postihla především české předáky, kteří těžili z východních trhů. Úpadek se dotkl i Přemyslovců a ambiciózních Slavníkovců a stupňoval rivalitu. Ke klidu nepřispěla ani smrt Vojtěchovy matky Střezislavy, která dokázala snad leccos urovnat. Bezprostřední příčinou nepřátelství byl podle D. Třeštíka⁵ kanonický souhlas Vojtěchův k odtržení Poláky dobytých území z pražské diecéze. Vojtěch se k takovému řešení přikláněl asi od r. 987, kdy byl již ve styku s Měškem. Rozehrála se diplomatická hra. Není vyloučeno, že Vojtěch formálně opouštěl Prahu, aby se „poradil“ s papežem, ačkoli bylo již prakticky rozhodnuto. Poláci postupovali obratně. Dobytá území darovali sv. Petru (tedy papeži), aby získali příslib zřízení arcibiskupství v Polsku. Se zákulisními jednáními musel ovšem pražský biskup, jehož diecézi sporná území podléhala, souhlasit.⁶

Vojtěchova cesta do Říma nebyla tedy ani tak cestou zklamaného pastyře, který nemohl zvládnout své stádo, ale spíše cestou diplomata velkého formátu, který hájil širší zájmy církve, doma narazil, a jenž snad již tehdy začal přemýšlet o „obnově císařství“ (renovatio imperii), politickém snu, který přijal později za svůj mladý Vojtěchův přítel císař Otto III. Ať tak či onak, je nepochybné, že černobílé hagiografické schéma (dokonalý biskup – zkažený lid) sloužilo jen svému ideovému cíli. Dramatizovalo běžné přestupky nedávno christianizovaného lidu a „chránilo“ svého hrdinu.

Vojtěch žil zatím v aventinském ústraní a sprádal své sny. Po smrti míšeňského biskupa Wolkolda, zastupujícího Vojtěcha v Praze, došlo k obratu. Do Říma přibýlo české poselstvo, vedené bratrem Boleslava II. mničem Kristiánem a Vojtěchovým přítelem Radlou. Byl podzim r. 992 a poslové měli jediný úkol, přivést svého biskupa zpět do Prahy. Zřejmě si i kníže uvědomoval váhu Vojtěchovy osobnosti a přál si vyrovnání. Vojtěch se musel rozhodnout, ale neměl mnoho na vybranou. Bylo třeba se podřídit a upravit vztah ke klášteřu. Jednání nebylo dlouhé. Po zárukách Boleslava II. Vojtěch s návratem do Prahy souhlasil. Papež zprostil Vojtěcha mnišských slibů a vrátil mu biskupské insignie; papežským aktem byly tak Vojtěchovy biskupské pravomoci revitalizovány. K rychlému úspěchu přispěl i Boleslavův souhlas se zřízením benediktinského kláštera poblíž Prahy v Břevnově.

Vojtěchovo drama však těmito událostmi nekončilo. Intelektuál a církevní politik narazil znovu v Praze na nepochopení. Hagiografové vysvětlují konflikt po svém. Poukazují na lenost a rozmařilost kléru, na trestuhodné zanedbávání kázání, ale jako pravý důvod druhého odchodu udávají případ cizoložné ženy, již chtěl biskup uchránit před okamžitou pomstou, ale dav vtrhl do úkrytu, kde ji předtím skryl, a přesto byla sřata.⁷ Vojtěch údajně

5 D. Třeštík, *o.c.*, 9.

6 *Ibid.*

nevydržel tak „ničemné choutky lidu“⁸ a vrátil se do ústraní římského kláštera na Aventinu. Efektní příhoda, vyšperkovaná hagiografy dramatickými detaily, byla ovšem opět zástěrkou pravých důvodů, jimiž zůstávaly politika a uspořádání církevních poměrů na východ od Labe. Do Vojtěchových nesplnitelných plánů patřilo

Fragment bronzových dveří katedrály v Hnězdíně (2. pol. XII. stol.)

snad i přání, aby se pražským biskupem stal Boleslavův bratr Kristián, a aby Praha nevypadla z širších plánů povýšení pražského biskupství na arcibiskupství.

Takovému vývoji však stále bránil úpadek českého státu, marně se potýkajícího s kolapsem kořistnického způsobu života, způsobeným nedostatkem prodejných pohanských zajatců; velmoži museli sáhnout k obchodu s otroky z „křesťanských“ zemí. Chaotických poměrů na trhu využívali především Slavníkovci, usedlí na východní obchodní cestě. Vyvraždění Slavníkovců a vyvrácení Libice patří do tohoto kontextu. Odpovědným nebyl snad ani tak kníže Boleslav II., který si byl vědom Vojtěchova evropského významu, jako jeho předáci, kteří neuměli přijmout slavníkovské „úspěchy“.

Vojtěch se dověděl o tragédii až v Římě. Podruhé se k odchodu z Prahy rozhodoval asi rychleji než při prvé rezignaci, třebaže pastýřské povinnosti nebylo. Určitou roli sehrála asi i ctižádost ovlivňovat východní politiku církve. Nutně se však muselo znovu řešit Vojtěchovo právní postavení v církvi. Iniciátorem byl tentokráte mohušský arcibiskup Willigis, který

7 Srov. R. Nový, J. Sláma, *Slavníkovci, o.c.*, 136-137, 163-164, 220-221.

8 *Ibid.*, 137.

v květnu 996 vystoupil na papežské synodě s žádostí, aby se biskup Vojtěch neprodleně vrátil ke svým povinnostem v Praze. Synoda mu přitakala a potvrdila Vojtěchovu biskupskou dignitu.⁹ Vojtěch se však po vyvraždění své rodiny nechtěl a ani nemohl vrátit a bylo nutno nalézt kompromis. Papež Řehoř V. našel schůdné východisko v tom, že se Vojtěch měl vrátit do Prahy jen tehdy, bude-li svou diecézí přijat. V případě, že bude odmítnut, bude smět vyhovět svému přání a odejít do Pobaltí jako misijní biskup. Tragický závěr tohoto šalomounského rozhodnutí je znám. Pro církevní historiky i religionisty je zajímavé, jak ohebně se řešily nepohodlné církevní problémy již v době, kdy papežská moc zdaleka nedosáhla ještě svého vrcholu.

c) Třetí problém k zamyšlení nad Vojtěchovým životem nabízí misie, na niž se „vyhnaný“ biskup vydal.

Misie vycházejí z univerzalizmu Ježíšova poselství a patří již k počátkům křesťanství. Opírají se o evangelia (např. Mt 28,19, L 24,47), řídí se příkladem sv. Pavla a apoštolů a následují prvé hlasatele evangelia, kteří se rozcházeli do všech koutů Římské říše. V pozdějších stoletích se misijní činnost rozpínala až do Irska, na britské ostrovy a překročila posléze Rýn i Alpy.

Formy šíření křesťanské víry byly mnohdy nevybíravé a spjaté s dobovacími vojenskými výpravami. Vznikala však i jiná tradice, opřená o misijní horlivost mnichů, kteří odmítali násilí a hlásali víru pokojnou cestou; jejich pomyslounou zbraní byla pružná adaptace, přizpůsobení se místním tradicím a obyčejům. O skutečných misijních úspěších se jim však mohlo jen zdát. Pohanům nešlo ani tak o víru v bůžky jako o uchování dosavadního způsobu života, o pěstování tradic a obyčejů, které se zrodily „v prvotním mýtickém čase a od té doby se udržovaly při životě neustálým opakováním“.¹⁰ Lidé z lesů věřili, že pomáhají svými činy přírodnímu cyklu, který by se bez jejich práce a magie zhroutil. Smrtelným nebezpečím bylo by zavádět nevyzkoušené novoty.¹¹

Nevýbojně chtěl – jak naznačují hagiografové – působit u pohanských Prusů také Slavníkovec Vojtěch. Můžeme-li důvěřovat textům, plavil se spolu s bratrem Radimem-Gaudenciem a mnichem Bohušem (Benediktem) až do Gdaňska, kam ho doprovázelo třicet vojáků. Tam však, když dosáhli cíle a dotkli se mořského břehu, loď se „s ozbrojenou stráží vrátila zpět“.¹² Podobně o početné posádce lodi, která po vyložení nákladu „bezpečně prchla“, vypráví i Bruno Querfurtský,¹³ a motiv vracející se „lodi se strážci“

9 *Ibid.*, 62.

10 D. Třeštítk, *Počátky Přemyslovců*, Praha 1997, 308.

11 *Ibid.*, 308-309.

12 Srov. R. Nový, J. Sláma, *Slavníkovci*, o.c., 142-143.

13 *Ibid.*, 171.

připomínají i anonymní *Versus de passione S. Adalberti*.¹⁴ Hagiografové chtěli tak účelově zvýraznit Vojtěchovu mírumilovnost. Jako přízpůsobivé mimikry však nezapůsobily. Prusové se nebáli nové „víry“ (byla jim lhotejná), ale strachovali se o svou budoucnost. Kdyby přijali jiný a neznámý „zákon“ křesťanství, ohrozili by samu zemi a její štědrost.¹⁵ Rovněž politické motivy a mocenské pozadí se nepřipomínaly. Legendy zamlčují, že výpravy souzněly s územními ambicemi polského Boleslava Chrabrého, jenž již neměl sil postupovat na západ a proto obracel svou pozornost k severu.

Vojtěchova misie, ať byla zamýšlena co nejpokojněji, však nepředpokládala žádné věroučné kompromisy. Střet byl nevyhnutelný. Starý systém náboženských představ měl být přemožen a nahrazen jiným.¹⁶ Polyteismus měl ustoupit monoteistickému křesťanství, třebaže se prezentujícímu třemi božskými osobami. Jaké by Vojtěch sklízel mezi Prusy úspěchy, můžeme se jen dohadovat. Legendy připomínají jeho smrt hned na začátku misijní cesty; nemohl mít žádné učedníky ani žáky.

Milénium Vojtěchovy smrti († 997) připomnělo jeho tragický osud. Hagiografové zastřeli jeho pravou tvář a nahradili ji maskou biskupanmicha-misionáře, poctěného mučednickou smrtí. Vnitřní drama člověka uniká a proto hledáme svůj obraz pražského hierarchy, který nám dnes může být blízký svou rozeklanou snahou vstupovat na kolbiště i pozorovat z povzdálí, být politikem i intelektuálem, být učencem i věrozvěstem. Vojtěšské legendy vykreslily nutně typ a pohřbily osobnost. Jinou cestou však hagiografové nikdy jít nemohli.

14 *Ibid.*, 228.

15 D. Třeštík, *Počátky*, o.c., 310.

16 O problémech střetu náboženských systémů srov. H. Seiwert, „What is New with Religions Contact Today?“, in: *Religion in Contact*, Brno 1996, 57-63.

ZUSAMMENFASSUNG

Pastor bonus? Zum Millenium St. Adalberts

Im Aufsatz, der das Wirken des Prager Bischofs Vojtěch-Adalbert behandelt, wurden drei Probleme gestreift: die Problematik „der Entstehung“ des Heiligen, das Maß der bischöflichen (pastoralen) Verantwortlichkeit gegenüber seinem Amt und der Diözese, und die typologische Bestimmung der Mission St. Adalberts nach Ostseeland. Der Verfasser betont die Hauptrolle der Legende für „die Geburt“ des Heiligen, erläutert die Schwierigkeiten und die Modalitäten der kirchlichen Lösung bei dem Abschied des Bischofs aus seinem Amt, und charakterisiert die Mission St. Adalberts (im Einklang mit den Ansichten von D. Třeštík) als die Folge der Angst um das Überleben der Naturkräfte.

Ústav klasických studií AV ČR
Máchova 7
120 00 Praha

PAVEL SPUNAR

